

WŁADYSŁAW MISIUNA

Komisja Planowania
przy Radzie Ministrów
Warszawa

MOŻLIWOŚCI ZWIĘKSZENIA PRODUKCJI ROLNEJ W REJONACH ZIEM NOWYCH W ZWIĄZKU RADZIECKIM

Ziemie nowe i odłogi w ZSRR z każdym rokiem zajmują coraz poważniejszą pozycję w gospodarce rolnej i produkcji rolnej ZSRR. W wyniku zagospodarowania w latach 1954—1960 około 41 mln ha ziem nowych i odłogów obszar zasiewów w tych rejonach przekroczył 80 mln ha, co stanowi około 40% ogólnej powierzchni zasiewów w ZSRR. Najpoważniejsze obszary zagospodarowano w Kazachstanie — 25 mln ha i Rosyjskiej Federacji — 16 mln ha.

Z obszaru nowo zagospodarowanych ziem w latach 1954—1960 uzyskano w ZSRR, w porównaniu ze średniorocznym poziomem dostaw w tych rejonach, więcej towarowej produkcji zbóż o ponad 103 mln ton, z czego około 50 mln ton w Kazachstanie. Ponadto uzyskano więcej towarowej produkcji mięsa o blisko 5 mln ton (w wadze żywca), mleka o ponad 15 mln ton oraz wełny o ponad 352 tys. ton. W wyniku zagospodarowania ziem nowych i odłogów w ZSRR w latach 1954—1960 nastąpił znaczny wzrost produkcji, głównie zbóż, co radykalnie przełamało wieloletnią stagnację w produkcji rolnej w latach powojennych.

W wyniku zagospodarowanych ziem dokonało się również przesunięcie rolnictwa na wschodnie obszary, w szczególności azjatyckiej części ZSRR. Nastąpiła więc bardzo istotna zmiana w rozmieszczeniu produkcji rolnej. Według danych GUS w 1960 r.¹ dostawy zbóż z rejonów ziem nowych wyniosły 28,9 mln ton, około 62% ogółu dostaw zbożowych w ZSRR w tymże roku. A zatem podstawowym rejonem produkcji towarowej zboża są obecnie rejony ziem nowych, wschodnie obszary ZSRR.

Dotychczasowe wyniki zagospodarowania ziem nowych przyniosły, jak widać, oczekiwane rezultaty. Obecny poziom produkcji globalnej zbóż w ZSRR jest o 45—55 mln ton wyższy niż przed zagospodarowaniem ziem nowych. Jak wynika z oświadczeń publikowanych w ZSRR, obecny poziom produkcji zbóż zaspakaja w pełni aktualne potrzeby w tym zakresie. A to było jedną z podstawowych przesłanek decyzji zagospodarowania ziem nowych i odłogów.

Nie mniejszej wagi rezultatem jest zmiana w rozmieszczeniu rolnictwa. Trudno jest obecnie w pełni ocenić znaczenie przesunięcia się obszarów rolniczych na wschód ZSRR. Fakt ten należałoby łączyć z przesuwaniami się na wschodnie obszary ZSRR radzieckiego przemysłu. Jak wiadomo, w wydzielonym w 1961 r. nowym obszarze administracyjnym w Kazachstanie (tzw. Kraj Ziem Nowych)² przewidywany jest rozwój przemysłu, w oparciu o miejscowe surowce. Rolnictwo w tym rejonie w pewnym stopniu wyprzedza więc lokalizację przemysłu, przygotowuje bazę wyżywnieniową i surowców rolniczych dla nowych ośrodków przemysłowych. Przy tym podkreślenia wymaga fakt, że nakłady na zagospodarowanie ziem nowych wyniosły w latach 1954—1960 około 44 mld rubli. Natomiast dochody uzyskane

¹ SSSR w cifrach w 1960 roku — Kratkiej Statistycznej Sbornik Gosstatizdat GSU SSSR, Moskwa 1961.

² Kraj Celinnych Ziemi ze stolicą Celinograd (b. Akmolińsk).

dodatkowo, dzięki przyrostowi produkcji zboża, szacowane są na około 76 mld rubli. Czysty dochód (nadwyżka dochodów ze sprzedaży produkcji nad nakładami ze środków państwowych) wynosi więc około 32 mld rubli. Warto dodać, że wartość urządzeń rolniczych bądź związanych z rolnictwem — traktorów, maszyn i narzędzi rolniczych — jakimi w rejonie ziem nowych dysponują obecnie gospodarstwa rolne i państwowe organizacje obsługujące rolnictwo szacowana jest na około 35 mld rubli.

W świetle wyżej przytoczonych faktów interesujące wydaje się rozpatrzenie dalszych możliwości zwiększenia produkcji rolnej w rejonach ziem nowych i odłogów. Przy tym najbardziej interesujące wydaje się rozpatrzenie, w jakiej mierze nowe ziemie mogą się przyczynić do zrealizowania podstawowych zadań w dziedzinie produkcji rolnej ustalonych w planach rozwoju rolnictwa radzieckiego do 1965 r. i na dalsze lata.

Możliwości zwiększenia produkcji zbóż i perspektywy ekstensywnej gospodarki zbożowej

Zwiększenie produkcji zbóż stanowi nadal jeden z kluczowych problemów produkcji rolnej i przedmiot poczynił polityki rolnej ZSRR. W 1960 r. produkcja zbóż osiągnęła poziom 133 mln ton, a jak wiadomo, w planie 7-letnim rolnictwa ustalono poziom 165—180 mln ton. Aby ten poziom osiągnąć może się okazać potrzebny większy wysiłek niż dotychczas przewidywano. Warto odnotować, że w 1956 r. produkcja zbóż w ZSRR wynosiła blisko 128 mln ton. Był to rok szczególnie urodzajny. Przeciętny średnioroczny poziom produkcji zbóż w okresie 1956—1960 nie przekroczył jednak 120 mln ton. W związku z tym zapewne, ustalając radykalne podniesienie plonów z hektara w latach planu 7-letniego, zaznaczono również ewentualność dodatkowego zagospodarowania około 9—15 mln ha ziem nowych dla zwiększenia powierzchni zasiewów zbóż. W tym również celu, już w 1960 r. podejmowano w ZSRR środki stopniowej likwidacji czarnych ugorów w rejonach o dostatecznych opadach. Szacunek tych ugorów wynosi około 18 mln ha. A zatem problem zwiększenia produkcji zbóż pociągnie przypuszczalnie za sobą konieczność zagospodarowania ziem nowych i ugorów dla rozszerzenia powierzchni zasiewów zbóż oraz konieczność dalszego rozwoju ekstensywnej gospodarki zbożowej, uzasadnionej ekonomicznie na dużych i odludnych obszarach w rejonach ziem nowych i odłogów.

Jeśli przypuszczenia te okażą się słuszne, to należy się liczyć z dalszym wzrostem wagi rolnictwa rejonu ziem nowych w produkcji rolnej oraz w wykonaniu zadań planu 7-letniego. Należy się więc liczyć z dalszym przesunięciem się rolnictwa na obszary wschodniej azjatyckiej części ZSRR w skali o wiele większej niż w latach 1956—1960.

Dla orientacji w dotychczasowych zmianach w rozmieszczeniu obszarów produkcji rolnej posłużymy się danymi o zmianach w powierzchni zasiewów (tabela 1).

Tabela 1

Powierzchnia zasiewów w ZSRR oraz w rejonach ziem nowych i odłogów
(w mln ha)^a

Wyszczególnienie	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Zasiewy w ZSRR ogółem	157,2	166,1	185,8	194,7	193,7	195,6	196,3	203,0
Zasiewy w rejonach ziem nowych i odłogów	48,0	54,7	71,6	79,5	79,7	80,7	80,0	89,0
z tego:								
w Kazachstanie	9,7	11,5	20,6	27,9	28,0	28,7	28,0	34,0
w Rosyjskiej Federacji	38,3	43,2	51,0	51,6	51,7	52,0	52,0	54,0

Źródło: Sielskoje Chozjajstwo SSSR, Moskwa 1960; SSSR w cifrach w 1960 roku.

^a Dane prowizoryczne.

Przesunięcia obszarów produkcji rolnej w ZSRR są o wiele większe niż można by przypuszczać na podstawie danych o udziale tych ziem w produkcji. Mimo to ocenia się, że obecnie ziemie nowe dają zaledwie połowę produkcji zbóż, jaka na tym obszarze jest możliwa do osiągnięcia.

W rejonie ziem nowych główną uprawą jest pszenica. Jest ona uprawiana metodami ekstensywnej gospodarki zbożowej. W związku z tym zbiory, jakie się tu osiąga, są niższe niż w warunkach intensywnej gospodarki. Składają się na to większe straty w spręcie zbóż, wskutek wielkiej mechanizacji produkcji na ogromnych obszarach, w gospodarstwach, których przeciętna wielkość wynosi 25—50 tysięcy ha. W wyniku zagospodarowania ziem nowych główna część zasiewów pszenicy koncentruje się właśnie w rejonach ziem nowych i odłogów. Jest to szczególnie istotna zmiana w rozmieszczeniu produkcji, podnosząca znaczenie ziem nowych i odłogów nie tylko w gospodarce rolnej, lecz i w gospodarce narodowej. Dla orientacji przytaczamy dane o rozmieszczeniu zasiewów pszenicy (tabela 2).

Tabela 2
Powierzchnia zasiewów pszenicy w rejonach ziem nowych i odłogów (w mln ha)

Wyszczególnienie	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Ogółem w ZSRR	48,3	49,3	60,5	62,0	69,1	66,6	63,0	60,4 ^a
W rejonie ziem nowych	20,8	24,0	34,7	41,9	44,4	43,5	41,5	
w tym:								
w Kazachstanie	4,6	5,4	12,1	18,3	19,4	19,3	18,0	
w Rosyjskiej Federacji	16,2	18,6	22,6	23,6	25,0	24,2	23,5	
w Zachodniej Syberii	5,8	7,3	9,3	9,3	10,4	10,1	10,0	

Źródło: Sielskoje Chozjajstwo SSSR Moskwa 1960; SSSR w cifrach w 1960 roku Moskwa 1961.

^a Zasiewy pszenicy ozimej wynosiły 12,1 mln ha, a pszenicy jarej 48,3 mln ha.

Z przytoczonych danych wynika, że blisko $\frac{2}{3}$ ogółu zasiewów pszenicy znajduje się w rejonach ziem nowych podczas gdy jeszcze w 1953 r. znajdowało się tam nieco ponad $\frac{1}{3}$ ogólnej powierzchni zasiewów pszenicy. Dokonana ogromna koncentracja zasiewów pszenicy w rejonie ziem nowych w pewnym stopniu wyjaśnia powolny wzrost przeciętnych plonów zbóż z hektara w ZSRR. Wynika to również z tego, że podstawowa część zasiewów pszenicy w rejonach ziem nowych to pszenica jara, której plony są niższe. Otóż w 1960 r. przy przeciętnych plonach zbóż — 10,9 q/ha, plony pszenicy jarej wynosiły — 9,4 q, a pszenicy ozimej — 15,0 q/ha. Warto dodać, że nawet w pomyślnym dla zbóż roku 1958 kiedy przeciętny plon zbóż wynosił 11,3 q/ha, a pszenicy ozimej 16,2 q/ha, plon pszenicy jarej wynosił zaledwie — 9,7 q/ha. W jednym z podstawowych rejonów ziem nowych w Kazachstanie plon pszenicy jarej, która zajmuje prawie całą powierzchnię zasiewów tej uprawy, wynosił około 9,4 q/ha. W latach mniej pomyślnych był znacznie niższy. W roku 1957 szczególnie niepomyślnym, wynosił mniej niż 5 q. W tych warunkach w pełni uzasadnione jest stwierdzenie, że ziemie nowe nie dają z obecnej powierzchni zagospodarowanej takiej produkcji zbóż, jakiej można by oczekiwać. Jedną z głównych przyczyn jest oczywiście niedostateczna ilość opadów. Stąd na czoło problemów decydujących o poziomie plonów i w ogóle poziomie rolnictwa w tych rejonach wysuwają się nawodnienia i inne sposoby „poprawiania klimatu”.

Postulat zwiększenia produkcji zbóż wymaga również podniesienia plonów zbóż z hektara w rejonach o dostatecznych opadach, w europejskiej części ZSRR. W tych rejonach podniesienie plonów wymaga zwiększenia nawożenia. Przy obecnym poziomie nawożenia mineralnego w granicach 13—15 kg czystego składnika na 1 ha gruntów ornych, pod zboża przypada poniżej 1 kg na 1 ha zasiewów. Podstawowa część nawozów jest stosowana pod rośliny przemysłowe. Na przykład w 1957 r. na 1 ha uprawy bawełny zużyto 108 kg nawozów mineralnych, buraka cukrowego — 43 kg, a zbóż tylko 0,4 kg¹.

¹ Według „Economic Survey of Europe in 1960, United Nations”, Geneva 1961.

Ta sytuacja wyjaśnia również w poważnym stopniu długoletni zastój i powolny wzrost plonów zbóż z hektara. Plan 7-letni przewiduje 3-krotne zwiększenie zaopatrzenia rolnictwa w nawozy mineralne. Można więc przypuszczać, że znaczne ilości nawozów mineralnych otrzymają również rejonny o dostatecznych opadach i uboższych glebach także pod zasiewy zbóż. A w tych rejonach rezerwy wzrostu plonów zbóż, jakie można uruchomić przez dostateczne nawożenie, są istotnie ogromne. Otóż np. na Białorusi, gdzie plony zbóż wynoszą 7—8 q/ha, stacje doświadczalne stosując pełne nawożenie mineralne uzyskują plony ponad 23 q/ha. W republikach nadbałtyckich plony zbóż nie przekraczają 10—11 q/ha, stacje doświadczalne uzyskują przeciętne plony zbóż około 25 q/ha. Na północnym Kaukazie plony wynoszą 12—14 q/ha, stacje doświadczalne uzyskują 27—28 q/ha. Na Ukrainie przeciętne plony nie przekraczają 17 q/ha przy pełnym zaś nawożeniu uzyskuje się plony około 30 q/ha¹. Nie wydaje się jednak, aby założony, bardzo zresztą wysoki, wzrost produkcji nawozów mineralnych w planie do 1965 r. zapewnił pełne nawożenie zbóż. A poza tym, jak wiadomo, udział tych rejonów w zasiewach zbóż w ZSRR bardzo się zmniejszył. Stąd można przypuszczać, że dalsze zagospodarowanie ziem nowych pozostaje kwestią otwartą. Plan 7-letni przewiduje zresztą, jak już była o tym mowa, dalsze zagospodarowanie ziem nowych. W związku z tym aktualne stają się sprawy zasobów ziemi, które można wziąć pod uprawę. Z dotychczasowych badań Rady Studiów Sił Wytwórczych wynika, że ziemi, którą można wziąć pod uprawę, jest w ZSRR ponad 100 mln ha. Większość tego obszaru jest położona w rejonach o niskich opadach i dobrych glebach. W Kazachstanie takich ziem jest ponad 15 mln ha; na południowo-wschodnim Uralu około 11 mln ha, na północnym Kaukazie blisko 6 mln ha, w Środkowej Azji około 5 mln ha itd.² A zatem pozyskanie ziem nowych wiąże się z problemem nawodnienia.

Poważna część zasobów ziemi nadającej się pod pług pochodzi z rejonów europejskiej części ZSRR, gdzie ilość opadów jest dostateczna, ale gleby mniej żyzne. Na dużych obszarach niezbędne jest w tych rejonach odwodnienie, melioracje rolne, a po ich przeprowadzeniu odpowiednie nawożenie mineralne. O skali tego problemu można sądzić na podstawie danych Rady Studiów Sił Wytwórczych. Otóż według jej szacunków grunty podmokłe i bagna, możliwe do pozyskania na drzewce melioracji, wynoszą około 17 mln ha. Pozyskanie ziem nowych łączy się więc również z problemem melioracji i nawożenia. Ogólnie biorąc, dalsze zagospodarowanie ziem nowych i odłogów wymaga dodatkowych dużych nakładów inwestycyjnych i czasu dla wykonania inwestycji.

W tych warunkach uzasadniony wydaje się priorytet ziem nowych w rejonach wschodnich ZSRR w dziedzinie nakładów na nawodnienia, jaki ustalono w ostatnich decyzjach KPZR.

Możliwość zwiększenia produkcji mięsa i perspektywy ekstensywnej gospodarki hodowlanej

Jednym z podstawowych zadań planu 7-letniego rolnictwa w perspektywie 1965 r. i dalszej, jest zwiększenie produkcji mięsa. Problem zwiększenia produkcji mięsa jest szczególnie palący w związku z narastaniem potrzeb rynkowych. Pierwsze dwa lata realizacji planu 7-letniego nie przyniosły zamierzonej poprawy w produkcji mięsa. A w 1960 r. wystąpił nawet nieznaczny spadek produkcji, spowodowany nieurodzajem pasz w poprzednim 1959. Stąd obecnie w ZSRR rozważane są i wprowadzane w życie różnorodne środki mogące przyspieszyć produkcję mięsa.

W związku z tym, między innymi na porządku dziennym znalazła się sprawa wykorzystania tych zasobów pasz, jakimi dysponuje się na naturalnych łąkach i pastwiskach w rejonach ziem nowych. Jak dotąd zasoby istniejące w tych rejonach nie są, zdaniem ekonomistów radzieckich, należycie wykorzystane. Można zresztą o tym sądzić na podstawie niedostatecznie rozwiniętej hodowli bydła mięsnego w ZSRR. Tymczasem w rejonach ziem nowych i odłogów są duże możliwości rozwinięcia ekstensywnej gospodarki hodowlanej, między innymi przegonnego wypasu bydła w dużych liczebnie stadach dalszego zwiększenia hodowli owiec.

¹ Woprosy rozmieszczenia i specjalizacji sielskiego Chozjajstwa, Wilneus 1956.

² Woprosy Ekonomiki Sielskiego Chozjajstwa, Moskwa 1956.

Według szacunków Rady Studiów Sił Wytwórczych, w strefach półpustynnych, pustynnych i podgórskich znajduje się ponad 225 mln ha ziemi rolniczej. Dodajmy, że z tego około 75% w Kazachstanie. Pastwiska i łąki kośne w tych rejonach stanowią około 70% ogólnej powierzchni. Obecnie wykorzystuje się zaledwie 25—30% pastwisk dla prowadzenia hodowli systemem przegonnym, ekstensywnej gospodarki hodowlanej, przede wszystkim owiec¹. Pełniejsze zagospodarowanie tych ziem, jak była już o tym mowa, będzie możliwe po nawodnieniu. Według obecnych ocen problem ten nie zostanie w ZSRR rozwiązany nawet w ramach generalnego planu perspektywicznego obejmującego okres do 1980 r. a więc najbliższych 20 lat. W związku z tym sprawa wykorzystania naturalnych łąk i pastwisk i zasobów paszowych umożliwiających ekstensywną gospodarkę hodowlaną urasta do jednego z najbardziej aktualnych problemów. Wśród rejonów, których zasoby paszowe umożliwiają znaczne zwiększenie hodowli, zwłaszcza owiec, wysuwa się Kazachstan. Zapasy pasz na naturalnych pastwiskach i łąkach kośnych w półpustynnych i pustynnych obszarach Kazachstanu są szacowane na blisko 360 mln q (tab. 3).

Tabela 3

**Zapasy naturalnych pastwisk półpustynnych i pustynnych
w Kazachstanie**

Wyszczególnienie	Obszar w tys. ha	Globalne zapasy pasz (w mln q)	Ilość jednostek pokarmow- ych (w mln q)
Łąki kośne	4 645	38,3	20,0
Pastwiska	124 358	321,2	152,8
R a z e m	129 003	359,5	172,8

Źródło: Płanowoje Chozjajstwo nr 4/1961

Według oceny ekonomistów radzieckich aktualne zapasy pasz na naturalnych pastwiskach umożliwiają rozwinięcie hodowli owiec do co najmniej 50 mln sztuk, wobec 28 mln sztuk z 1960 r. Jak widać, uważa się za możliwe nawet podwojenie obecnego stanu. Perspektywiczne zasoby paszowe są oceniane jeszcze wyżej. Uważa się mianowicie za możliwe, przy pewnych — niezbyt wysokich nakładach na nawodnienie podniesienie stanu liczebnego hodowli owiec do 70 mln sztuk.

Kazachstan, jak można przypuszczać, ma warunki, aby odegrać już aktualnie poważną rolę w zwiększeniu produkcji mięsa i stać się jednym z poważniejszych rejonów rolniczych ZSRR. Rozszerzenie ekstensywnej gospodarki hodowlanej, obok zbożowej, w miarę postępu nawodnienia zmieni niewątpliwie obecny charakter rolnictwa. Jest to jednakże sprawa dalszej przyszłości. Obecnie duże perspektywy posiada aktywna forma gospodarki w tym rejonie ZSRR.

Przy okazji warto nadmienić, że ta forma, przy dużych zasobach ziem rolniczych, jest w pełni uzasadniona. Niższe nakłady pracy, przy dużej mechanizacji niższe nakłady ogólnogospodarcze związane z dużym rozmiarem gospodarstw rolnych, dają w wyniku niższe koszty produkcji. Najniższy koszt produkcji 1 q zbóż jest obecnie w Kazachstanie. W wielu rejonach kształtuje się on poniżej 20 rubli (starych), podczas gdy w europejskich rejonach, przy równie niskich plonach, koszt 1 q przekracza 80 rubli. Dzięki taniej produkcji zbóż w Kazachstanie, nakłady inwestycyjne w rejonie ziem nowych mogły się zwrócić z nadwyżką w ciągu kilku lat.

¹ Płanowoje Chozjajstwo nr 4/1961.

Dane, jakimi dysponujemy, wskazują również, że przy ekstensywnej gospodarce hodowlanej nakłady na 1 sztukę pogłowia, a zatem koszty produkcji, są niższe. Dane dające pewną orientację w tych sprawach przytaczamy w tabeli 4.

Tabela 4

Nakłady pracy i środków na utrzymanie 1 owcy w zależności od liczebności pogłowia w sowchozach Kazachstanu

Liczebność pogłowia w tys. sztuk	Liczba sowcho- zów	Nakłady na 1 owcę				
		dni roboczych	środków pienięż- nych rubli	z tego		
				opłata za pracę rubli	pasze rubli	inne, nakłady pieniężne rubli
5—15	7	2,6	15,5	4,8	6,7	4,0
15—25	7	2,3	11,9	4,4	4,0	3,5
25—35	5	2,7	10,7	4,4	3,0	3,3
35—50	3	2,3	9,2	3,8	2,4	3,0

Źródło: Planowe Chozjajstwo nr 4/1961.

Jak widać z danych tabeli 4 ekstensywna gospodarka hodowlana w rejonach ziem nowych jest w pełni uzasadniona. Dane o nakładach dostarczają dodatkowych argumentów na rzecz wykorzystania tych zasobów pasz, które istnieją.

Są więc podstawy do przewidywania, że ziemie nowe i odłogi mogą się przyczynić do zwiększenia w niedługim czasie produkcji mięsa, tak jak przyczyniły się w poprzednich latach do radykalnej poprawy sytuacji w produkcji zbóż.